

Možnosti využití videospektrálního komparátoru VSC 8000 při studiu znečitelněných vlastnických poznámek v inkunábulích Národní knihovny České republiky

Possibilities of using the video spectral comparator VSC 8000 in the study of defaced ownership notes in the incunabula of the National Library of the Czech Republic

PhDr. Kamil Boldan, Ing. Andrei Kazanskii / Národní knihovna České republiky (National Library of the Czech Republic), Klementinum 190/5, 110 00 Praha 1

Resumé: Příspěvek zkoumá možnosti využití videospektrálního komparátoru VSC 8000 pro zviditelnění a paleografické čtení vlastnických poznámek v raných tiscích, které byly v minulosti úmyslně znečitelněny hustým přeškrtnáním inkoustem nebo přemazáním barvou. Na příkladu šesti inkunábulí z fondu Národní knihovny ČR ukazuje, kdy a proč byly zápisy původních vlastníků znečitelněny, a rekonstruuje čtenářskou historii těchto tisků 15. století. Přístroj VSC 8000 může být účinným nástrojem v rozvíjejícím se provenienčním výzkumu. Česká knihověda možnosti multispektrální analýzy znečitelněných provenienčních znaků zatím prakticky nevyužívala.

Klíčová slova: inkunábule, provenienční výzkum, vlastnické poznámky, dějiny knihoven, videospektrální komparátor, multispektrální analýza

Summary: This paper explores the possibilities of using the VSC 8000 video spectral comparator to visualize and paleographically read ownership notes in early prints that have been deliberately defaced in the past by dense ink crossing or ink overwriting. Using the example of six incunabula from the National Library's collection, it shows when and why the original owners' notations were defaced and reconstructs the reading history of these 15th-century prints. The VSC 8000 can be a powerful tool in the developing provenance research. Czech library science has not yet practically used the possibilities of multispectral analysis of degraded provenance.

Keywords: incunabula, provenance research, ownership notes, history of libraries, videospectral comparator, multispectral analysis

Tento příspěvek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje Národní knihovny ČR jako výzkumné organizace, poskytované Ministerstvem kultury ČR (DKRVO 2019–2023).

Úvodem

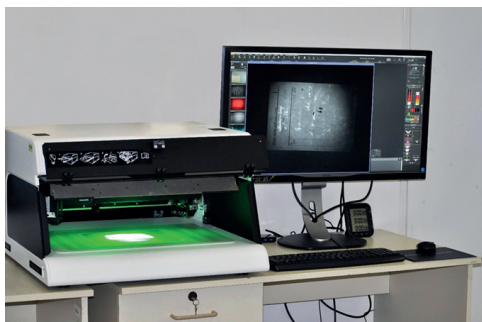
Provenienční výzkum je jednou z metod dějin knižní kultury. Snaží se zachytit pohyb knihy v prostoru a čase. Nejen rukopis, ale i každý z exemplářů tištěného vydání měl vždy jedinečnou historii. Můžeme sledovat, kdo a jak je užíval, anebo – v jiné perspektivě – zjišťovat, kdo a jaké knihy vlastnil. Provenienční výzkum vytváří předpoklady pro zpracování dějin středověkých i raně novověkých knihoven a pro rekonstrukci původních knihovnických celků. Vyžaduje širokou mezinárodní spolupráci, protože osobní či institucionální knihovny bývají zpravidla rozptýlené ve sbírkách mnoha světových institucí (Ford, 1999; Shaw, 2005; Cestelli a Gonzo, 2009; Pearson, 2019).

V této studii budeme sledovat pouze jeden z typů provenienčních znaků, totiž rukopisné vlastnické záznamy. Často obsahují cenné biografické údaje o majiteli (vzdělání, profese, věk apod.), které z jiných zdrojů neznáme, či informaci, kdy, kde a za jakou částku danou knihu získal. Jsou tak důležitým pramenem nejen pro dějiny knižního obchodu, ale také pro dějiny čtenářství (k významu provenienčního výzkumu pro studium četby v různých sociálních skupinách či sociokulturního využívání knih podnětně Pišna, 2013). Nejčastěji je nacházíme na příděstích a předsádkových listech a na úvodním listu (rané tisky zpravidla mívají na počátečním listu uveden jen vlastní titul; titulní strany s vrocením a jménem tiskaře byly zaváděny až od počátku 16. století). Nejednou je tvoří pouze majitelův monogram či zběžný podpis, jehož dešifrace bývá nesnadná. Provenienční záznamy institucionálních knihoven, uvádějící často letopočet získání knihy, jsou jedním z východisek pro zpracování historie jejich fondů. Základním badatelským předpokladem při provenienčním výzkumu je dobrá paleografická příprava. Zvláště osobní vlastnické poznámky bývají psané velmi zběžným způsobem. Je nutno je nejen správně přečíst, ale na základě rozboru písma alespoň přibližně datovat. I vzhledem k tomu, že v domácích historických fondech často nacházíme svazky nebohemikální provenience, bývá náročné zjišťování bližších biografických údajů k jednotlivým osobám. Nový vlastník chtěl nejednou informaci o předchozím majiteli z knihy odstranit i tehdy, kdy ji nabyl legálním způsobem (důvodem mohla být kupř. odlišná konfesijní příslušnost). Erby původních vlastníků tak byly přemalovány erbem nového majitele, rukopisné poznámky buďto vyškrabány, přeškrtnuty, přetřeny hnědým inkoustem či barvou, přeraženy plným razítkem, anebo dokonce odštěpeny s příslušnou částí listu. Příspěvek prezentuje výsledky průzkumu pomocí videospektrálního komparátoru VSC 8000, který může pomoci při zviditelnění takto znečitelněných záznamů.

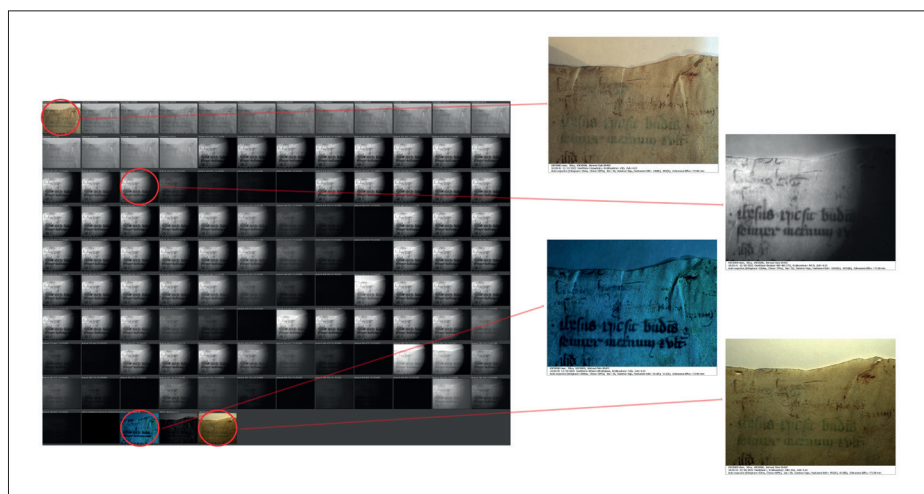
Videospektrální komparátor VSC 8000

Videospektrální komparátor VSC 8000 (obr. 1), který je používán v Národní knihovně ČR, představuje díky možnosti kombinovat velké množství světelných zdrojů (15) a filtrů (24) ideální nástroj pro multispektrální pozorování historických objektů (Aambø, 2011). Základním principem multispektrální analýzy je zkoumání vzorku v široké škále vlnových délek. V případě videospektrálního komparátoru pozorování probíhá v oblasti UV (ultrafialové záření), v oblasti VIS (viditelné světlo) a také v oblasti blízké IČ (infračervené záření). V průběhu multispektrálního zkoumání dochází ke snímkování dokumentů v celé široké škále vlnových délek za použití všech dostupných světelných zdrojů a filtrů. Díky tomu vzniká sada snímků, na nichž jsou sledované prvky v určitých nastaveních světla znázorněny nebo velice odlišně zobrazeny, což umožňuje jejich správnější interpretaci (obr. 2). Snímky se porovnávají a zpracovávají pomocí specializovaného softwaru pro analýzu snímků, který umožňuje různé operace a kombinace se získanými záznamy

(segmentaci obrazu, prahování, sčítání nebo odčítání jednotlivých obrazů atd.). Tímto způsobem lze vytěžit maximum informací a docílit tak i výrazně lepšího výsledku například ve zviditelnění nečitelného provenienčního znaku (VSC Hardware, 2018).

Obr. 1 Přístroj VSC 8000 s příslušenstvím

Obr. 2 Souhrnný přehled náhledů automatického zkoumání a jednotlivé záběry

V průběhu průzkumu provenienčních znaků byl na videospektrálním komparátoru hojně využíván režim automatického zkoumání. Před jeho spuštěním byla nastavena matice zkoumání, ve které byl vybrán optimální počet kombinací světla a filtrů kamery pro každý konkrétní vzorek a typ znečitelněného zápisu. Po spuštění automatického zkoumání zařízení postupně procházelo všechny vybrané kombinace světla a filtrů a pořizovalo sadu snímků. Po ukončení operátor z celkového náhledu zkoumání vybíral, srovnával, upravoval a ukládal obrázky s nejlepším nastavením světla (VSC Aplikace, 2018). Při pořizování finálního záznamu byly jas a clona kamery nastavovány manuálně spolu s nastavením zvětšení a zaostření. Automatické zkoumání umožnilo provést rychlý náhled, jak daný vzorek reaguje se světlem. Pomocí tohoto režimu zkoumání bylo docíleno minimální celkové doby osvětlení zkoumaných prvků v rozmezí 10–15 minut. Z toho připadlo v průměru 7 minut na samotné automatické zkoumání (záleží na množství zvolených kombinací) a zbytek na manuální pořizování snímků. Takto krátký čas osvětlení lze považovat za bezpečný pro historický materiál z pohledu změny barevnosti i z pohledu změny mechanických vlastností (Kazanskii, 2022).

Výzkum prezentovaný v tomto příspěvku se zaměřil především na přeškrtané či zalamované rukopisné vlastnické záznamy ve vybrané skupině 32 inkunábulí (Renáta Modráková prováděla obdobně zaměřený výzkum středověkých rukopisů NK ČR, jehož výsledky bude publikovat v některém z příštích čísel *Knihovny*). Potvrdilo se, že nejefektivnějším způsobem znázornění zápisů ve spodní překryté vrstvě se stává použití zdrojů světla v blízké IČ oblasti. IČ světlo je totiž schopné projít povrchovou vrstvou a reagovat se spodním znečitelněným (původním) textem. Jinou cestou může být použití UV světla, které reaguje se spodní vrstvou jinak než s horní. V obou případech je důležitou podmínkou co největší rozdíl chemického složení obou vrstev (Vávrová, 2022, s. 21–41).

Inkunábule

V domácích paměťových institucích je dochováno téměř 14 tisíc inkunábulí, tedy raných tisků vydaných před rokem 1501. Necelá třetina z nich je uložena v Národní knihovně ČR. Jádrem její sbírky inkunábulí jsou tisky pocházející z knihoven českých klášterů sekularizovaných v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let 18. století. Již nedlouho po konstituování Veřejné a univerzitní knihovny roku 1777 byla pro inkunábule v pražském Klementinu vyčleněna dosud platná signaturová oddělení 39 až 44. Po jisté stagnaci v průběhu 19. století začala být sbírka opět hojněji doplňována od vzniku samostatného československého státu. Největším přírůstkem bylo 275 inkunábulí pocházejících z knihovny hořínsko-mělnické sekundogenitury Lobkowiczů uložené do dvacátých let minulého století v jejím paláci na Malé Straně. Ještě početnější byly dva přírůstky celých sbírek z počátku nového milénia. Spolu s trezorovým fondem kláštera premonstrátů v Teplé bylo zakoupeno 540 inkunábulí a s fondem knihovny františkánského kláštera v Chebu 470 inkunábulí (oba tyto fondy jsou zachovány jako samostatné historické celky). Mezi 4200 inkunábulemi, z nichž nejstarší pocházejí z Gutenbergovy mohučské tiskárny, je několik desítek tisků, které *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW), bibliografie tisků 15. století připravovaná berlínskou Staatsbibliothek, eviduje jako světové unikáty (Boldan, 2006). Zatímco zevrubné popisy tepelských a chebských inkunábulí jsou již dostupné v databázi *STT (Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800)*, vnější popisy inkunábulí ze signaturových oddělení 39 až 44 (tj. knižní vazba, provenience, výzdoba, marginální poznámky, úplnost a stav dochování) budou zpřístupněny ve stejné databázi do konce roku 2025. V budoucnu by měly být inkorporovány do souborného katalogu inkunábulí budovaného při *CERL (Consortium of European Research Libraries)*, který sleduje specifické znaky jednotlivých exemplářů („*copy-specific record*“), dosud roztroušené ve stovkách tištěných katalogů inkunábulí – bibliograficky je podchyceno téměř 30 tisíc inkunábulových vydání, každé v průměrném počtu cca 40 výtisků (Dondi, 2013). Tisky z 15. století obsahují zpravidla větší počet vlastnických poznámek než „mladší“ staré tisky z následujících století a častěji se v nich setkáváme se znečitelněním některých provenienčních zápisů. Přínos videospektrálního komparátoru VSC 8000 pro provenienční výzkum představíme na šesti příkladech.

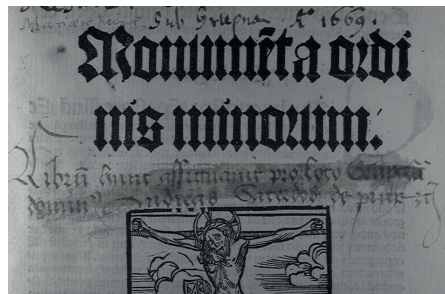
V prvních třech zkoumaných tiscích došlo ke znečitelnění vlastnických záznamů klášterních knihoven. Nedatované vydání souboru základních ustanovení františkánského řádu *Monumenta Ordinis Fratrum Minorum* bylo dříve považováno za tisk konce 15. století, nověji bylo určeno, že je vydal významný lipský tiskař Melchior Lotter až kolem 1510 (GW M25445). Ačkoli jde o postinkunábuli (tisk z období 1501 až 1520), zůstává v inkunábulovém oddělení na signatuře **44 G 52**. Poznámka zapsaná na úvodním fol. A1r s tištěným titulem a dřevorezovým Ukřížováním „Residentiae Societatis Jesu ad Matrem Dolorosam sub Grupna anno 1669“ s jinou rukou připsaným doplňkem „Mariae-scheinae“ nás informují, že svazek patřil jezuitské rezidenci při poutním kostele Panny

Marie Bolestné v Bohosudově (Šejnov; něm. Mariaschein), ležícím při úpatí Krušných hor pod výše položeným městem Krupka, kde zůstal až do zrušení řádu roku 1773 (dnes je Bohosudov místní a aglomeračně významnější součástí Krupky, něm. Graupen). Kdo byl předchozím majitelem, oznamovala záměrně zahnědřená poznámka na stejné straně. Pro nás méně důležitá část textu psaného rukou počátku 16. století zůstala čitelná, ovšem pasáž uvádějící původní místo uložení byla úmyslně přetřena hnědým inkoustem hned v několika vrstvách, takže ji bylo možné zviditelnit až pomocí videospektrálního komparátoru: „*Librum hunc assignavit pro loco Grupczam dominus Andreas, sacerdos de Prux etc.*“ (obr. 3). Knihu opatřil kněz Ondřej z Mostu (něm. Brűx) a daroval ji františkánskému klášteru v Krupce.

Františkánská observance byla nejdynamičtějším řeholním společenstvím v pohusitských Čechách a svou spiritualitou i ostrou protiutrakvistickou a protibratrskou aktivitou si získávala přízeň předních panských rodů. Konvent v Krupce, která hospodářsky vzkvétala díky těžbě cínu, byl založen 1474 a s podporou pánů z Koldic i zdejších měšťanů mohl být do 1494 stavebně dokončen a vysvěcen klášterní kostel. Stejně jako v jiných konventech se i v Krupce františkánům během několika desetiletí podařilo vybudovat rozsáhlou knihovnu, cílenou především pro praktické potřeby řádu. Po nástupu německé reformace ovšem klášter upadal a na sklonku šedesátých let 16. století zanikl (Křenková, 2012). Roku 1587 jej pro misijní účely získali klementinští jezuité. Od počátku padesátých let 17. století byla v blízkém Bohosudově budována nová jezuitská rezidence, která později do své přímé správy převzala i někdejší františkánský konvent. Nejpozději 1669 byly do rezidence převezeny zbytky františkánské knihovny včetně středověkých kodexů. Zda k přemazání starých vlastnických záznamů došlo až po tomto převozu, nevíme. Jezuité zjevně nechtěli, aby v knihách zůstaly viditelné vlastnické záznamy jiného řádu (Kröss, 1894, s. 146–148; ke knihovně bohosudovské rezidence nově Císařová Smítková et al., 2021, s. 37, žel bez zmínky o akvizici františkánské knihovny, na kterou upozorňuje již Tobolka, 1959, s. 93–94).

Obr. 3a Zahnědřená poznámka na titulové straně postinkunábule NK ČR, sign. 44 G 52

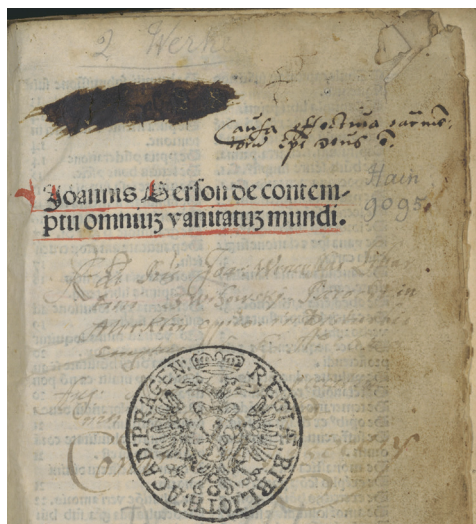

Obr. 3b Znáznornění v dopadajícím osvětlení s krátkovlnným filtrem RG 850 nm

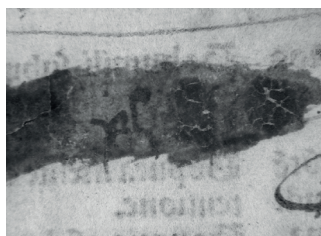
Konvolut sign. **41 G 51** obsahuje benátský tisk se slavným dílem augustiniána Tomáše Kempenského *De imitatione Christi* (*O následování Krista*) společně s traktátem francouzského teologa Jeana Gersona *De meditatione cordis* (GW M46810). První vlastník k němu jako přívazek připojil o rok starší benátský tisk s Pseudo-Augustinovými *Sermo nes ad heremitas* (GW 3003). Podle německých poznámek na fol. r6r pod závěrečným impresem přívazku „1507 secunda die post Anthonii de Padua in profesto sancti Viti etc. [14. VI. 1507] ist gestorben bruder Kalehans in dem closter czu Caden in der stad“ a na zadní předsádce „1507 in die sancti Anthonii de Padua [13. VI.] ist gestorben dy Balce-ryn czu Caden“ můžeme soudit, že kniha malého formátu nejspíše patřila františkánovi

z kláštera, který ležel před hradbami Kadaně (něm. Kaaden). Někteří z františkánů si ji později vzal s sebou do konventu v Plzni. Na úvodním fol. [*1a] s titulem prvního díla je krátká, ovšem inkoustem zcela zahnědělá a zčásti i prodřená poznámka psaná ještě v první polovině 16. století. Třebaže se vedle úvodního písmene podařilo s užitím několika snímků přečíst až druhou polovinu poznámky, můžeme poškozený počátek doplnit „C[onventus?] Plznensis“ (obr. 4).

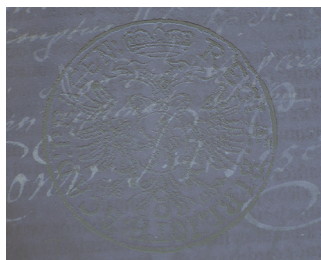
Ani v Plzni však kniha nezůstala, jak dokládají další dvě poznámky na stejném listu, které však zčásti překryl otisk rozměrného kulatého razítka s opisem „REGIAE BIBLIOTH. ACAD. PRAGEN.“ a znakem Habsburské monarchie, které Veřejná a univerzitní knihovna používala k označování knih na konci 18. století. Překryté úseky, které se podařilo přečíst metodou grafického odečtu dvou snímků, jsou vyznačeny kurzívou: „Reverendi Patris Joan. Wenceslai Libertini Swihowsky, parochi in Merklin oppido in disturbio emptus 5. Octobris [?] anno 1620. Aug[ustinus]. *Non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum*“; níže je další poznámka „Conv. S. † [Crucis] Pisecensis“. Vysvětlení, proč kniha znovu změnila majitele, musíme nejspíše hledat na samém počátku třicetileté války. Plzeň byla na podzim 1618 po dlouhém obléhání dobyta generálem stavovského vojska Petrem Arnoštem Mansfeldem. Dělostřelbou poškozený klášter potom sloužil k ubytování vojska a klášterní knihovna byla z větší části rozchváčena. Františkáni se do města vrátili až 1621 a museli ji začít budovat znovu téměř od počátku (Hálová, Hejnic a Plachta, 1981–1982, s. 102). Pečlivé přemazání vlastnického záznamu hnědým inkoustem mělo skrýt, že jde o zjevně kradený svazek. Roku 1620 si jej koupil farář Libertin z Merklína na jižním Plzeňsku, jak sám uvádí, v nepokojné době. Svou poznámku zakončil aktuálním citátem ze sv. Augustina: hřích není odpuštěn, pokud to, co bylo zcizeno, nebude vráceno. Po Libertinově smrti tento svazek získal klášter dominikánů při kostelu Povýšení sv. Kříže v Písku a po zrušení této řeholní instituce v roce 1780 byl převezen do Klementina.

Obr. 4a Poznámky znečitelněné zahněděním a překrytím razítkem na titulové straně inkunábule NK ČR, sign. 41 G 51

Obr. 4b Znárodnění druhé části poznámky v dopadajícím osvětlení s krátkovlnným filtrem RG 925 nm

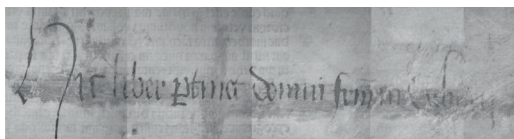
Obr. 4c Grafický odečet části textu překrytého razítkem

Třetí příklad nás zavede za hranice českého státu. Konvolut sign. **44 F 38** obsahuje první vydání kosmografie francouzského polyhistora a kardinála Petra z Ailly *Imago mundi*, doplněné o jeho astronomická pojednání (Lovaň, Johannes de Westfalia, cca 1477–1483; GW M31954). K němu je přivázáno první tištěné vydání Eukleidovy *Geometrie*, jež v Benátkách 1482 vytiskl významný typograf Erhard Ratdolt, specializující se na astronomické a matematické tituly, které (vedle krásných iniciál provedených technikou dřevorezu bílé linie) doprovázela odborná dřevorezová schémata – v případě *Geometrie* na širokých vnějších okrajích. Majitelem konvolutu byl do své smrti 1601 Tycho Brahe, slavný dánský astronom, který od 1599 působil na pražském dvoře císaře Rudolfa II. Tychonovo vlastnictví dokládá vlastnoruční monogram „T. B.“ na rukopisně doplněném titulním listu i jeho glosy (kupř. na fol. dd1r v prvním tisku). Část rozsáhlé astronomovy knihovny získala později klementinská kolej jezuitů, menší část kolej v Chomutově (Šolc, 2006; soupis Tychonian pořídila Kleinschnitzová, 1933, avšak tento svazek neuvádí). Podle poznámky na fol. <2>2r „Collegii Societatis Jesu Commotovien. catalogo inscriptus 1645“ patřil k chomutovské části i zkoumaný svazek. Je možné, že obě inkunábule byly do jednoho konvolutu spojeny až 1576, kdy podle letopočtu vyraženého do přední lepenkové desky vznikla vazba (její usňový potah byl stržen a deska později přelepena jen papírem). Na nepotištěném líci úvodního fol. a1r v Eukleidovi je začerněný vlastnický záznam, podle písma snad ještě z konce 15. století: „Hic liber pertinet domui fratrum in Culmen“ (obr. 5). Obdobná poznámka v prvním kusu konvolutu sice chybí, ovšem jeho úvodní folio s tištěným titulem bylo vytrženo a na konci 16. století nahrazeno novým listem s rukopisným titulem.

Přínejmenším Eukleidova *Geometrie* patřila domu Bratří společného života ve městě Kulm (Culm; polsky Chełmno). Leželo v Královském Prusku, jež tehdy bylo součástí polsko-litevského soustátí. Tato řeholní komunita založená na konci 14. století v Deventeru usilovala v intencích hnutí *devotio moderna* o prohloubení zbožnosti založené na vnitřním prožitku každého věřícího. Rozvíjela opisovačskou činnost zaměřenou na meditativní a morálně naučné texty a později se stejným cílem provozovala řádové tiskárny. Nejvíce domů Bratří společného života vzniklo v Nizozemí a severozápadním Německu. Dům v Kulmu byl založen 1473 bratry z nizozemského Zwolle. Bratři tu vyučovali na škole, která patřila k nejlepším v Královském Prusku (Nowak, 1987). Vedle knihvazačské dílny tu asi v letech 1473 až 1478 provozovali jednu z prvních tiskáren ve středovýchodní Evropě (Szandorowska, 1968). Výměnou za tituly z její produkce rozšiřovali vlastní knihovnu, která byla po zániku domu na přelomu třicátých a čtyřicátých let 16. století rozptýlena. Dosud se podařilo nalézt pouze 11 konvolutů s 26 inkunábulemi, v nichž je vlastnictví vyznačeno několika variantami záznamů: „Iste liber pertinet ad domum clericorum in Culmen“, „Liber domus fratrum in civitate Culmen“, „Pertinet domui clericorum in Culmen“ (Szandorowska, 1973). Eukleidova *Geometrie* je prvním exaktně vědním titulem dochovaným z knihovny kulmských Bratří společného života, na jejichž škole před 1491 patrně studoval Mikuláš Koperník.

Obr. 5a Začerněná poznámka na úvodní nepotištěné straně inkunábule NK ČR, sign. 44 F 38 adl. 1

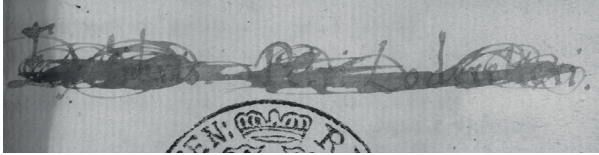
Obr. 5b Znárodnění pomocí osvětlení s pásmovým filtrem 1000 nm

Další dva konvoluty dokumentují znečitelnování poznámek mladších vlastníků z přelomu 16. a 17. století. Oba spojuje klášter benediktinů slovanské liturgie, založený Karlem IV. roku 1347 na Novém Městě pražském, někdy nazývaný Na Slovanech a od konce 16. století také Emauzy. Je třeba připomenout, že Slovanský klášter na počátku husitské revoluce přistoupil jako jediná řeholní instituce k utrakvismu. Jeho opaty byly ustanovovány přední osobnosti utrakvistické církve, avšak hospodářsky i personálně upadal. V posledním desetiletí 16. století byl rekatolizován a podřízen břevnovsko-broumovskému opatství. Prohloubilo se tím nepřátelství mezi klášteřem a farníky z Podskalí, kde Slovanský klášter vykonával duchovní správu (Křížek, 1855; Kůrka, 2007). Čtyři ze šesti inkunabulí spojených v konvolutu sign. **44 G 49** tvoří zdravotně příručky. Otevírá jej čtvrté vydání díla *Regimen sanitatis* italského lékaře a astrologa Maina De Mainieri, které asi 1493 vytiskl basilejský impresor Nicolaus Kesler (GW M19889). Jako první přívazek následuje oblíbený návod ke správné životosprávě *Regimen hominis*, který sestavil profesor pražské univerzity, osobní lékař Václava IV. i Zikmunda Lucemburského a načas i pražský arcibiskup Albík z Uničova a který se 1484 dočkal v Lipsku i tištěného vydání (GW 804). Konvolut je opatřen soudobou slepotiskovou vazbou českého původu (EBDB w002833). Knižní vazba je sice přesvědčivým dokladem, že svazek patřil českému uživateli již v 15. století, avšak jeho jméno neznáme. Snad bylo zapsáno pod impresem na posledním listu [b7r] v příručce dobrého umírání *Opusculum de arte moriendi* (Lipsko, Moritz Brandis, 1489; GW M49094), která konvolut uzavírá. Spodní polovina listu byla totiž záměrně odstřížena. Majitel konvolutu v 16. století se skrývá za grafickým monogramem „SLZ“ zapsaným na předním příděšti; monogram je sice dobře zřetelný, avšak neumíme jej zatím dešifrovat.

Na fol. [*1r] s titulem prvního kusu konvolutu je hustě inkoustem přeškrtnaná vlastnická poznámka, psaná – podle vizualice ve VSC 8000 – písmem přelomu 16. a 17. století: „Ex libris Petri Lodereckeri“ (obr. 6). Petr Loderecker byl benediktinský učenec, který působil v klášteřích v Broumově a Kladrubech, později v břevnovském klášteře. Dnes je znám především jako spoluautor sedmijazyčného slovníku, který vydal vlastním nákladem v Praze 1605. Toto významné lexikografické dílo vzniklo dopracováním pětijazyčného, latinského, italského, německého, chorvátského a maďarského slovníku Chorváta Fausta Vrančiće, vytištěného 1595 v Benátkách, o českou a polskou část. Rozšířenou verzi připravoval Loderecker s několika spolupracovníky (Katičić, 2005). Od roku 1607 do 1611 byl Loderecker opatem Emauzského klášteře. Při nepokojích, které vypukly po vpádu Pasovských do Prahy v únoru 1611, Podskaláné klášter vyplenili. Klášterní knihovna byla z nemalé části rozchvácena a velká část starobyklých kodexů v církevní slovanštině skončila jako makulatura v knihařských dílnách (Stejskal, 1974, s. 14–15; Kůrka, 2007, s. 120–121). Opat Loderecker se prý zachránil v klášterním komíně, kde se ukryl. Množství zničených knih želí v listu psaném na počátku dubna opatovi břevnovského klášteře Wolfgangu Zelenderovi z Prošovic, nezmiňuje však, zda šlo i o jeho vlastní knihy (Helmling, 1914, s. 68). Protože Lodereckerova vlastnická poznámka není datovaná, nevíme s jistotou, zda konvolut vlastnil již před rokem 1611. K jejímu přeškrtnání mohlo nejspíše dojít právě po vyrabování Emauzského klášteře. Loderecker byl ještě téhož roku opatské hodnosti zbaven. Působil pak jako farář v Cerhovicích u Zdic a zemřel 1636 v Praze. Na stejném listu je rukou druhé poloviny 17. století zápis „Conventus Pragensis patrum Carmelitarum discalceatorum“. Konvolut získal malostranský klášter bosých karmelitánů (v dnešní Karmelitské ulici), založený 1624 a zrušený 1784. Nevíme však, kdy a za jakých okolností byl tento zápis pořízen (vlastnické poznámky bývaly do svazků klášterních knihoven často zapisovány až s velkou časovou prodlevou od nabytí, nejčastěji při rekatologizaci celého fondu).

Obr. 6a Přeškrtná poznámka na počátku konvoluty inkunábule NK ČR, sign. 44 G 49

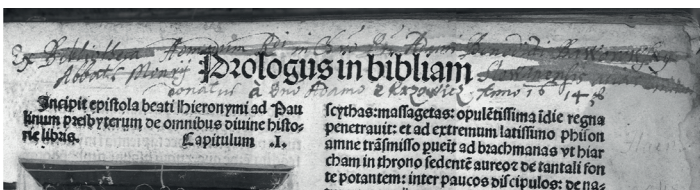

Obr. 6b Znárodnění pomocí dopadajícího osvětlení s krátkovlnným filtrem RG 830 nm

Na signatuře **44 E 54** stojí od konce 18. století nedatovaná latinská Bible, kterou nejspíše 1493 vytiskl norimberský tiskař Caspar Hochfeder (GW 4272). Exemplář zdobí kvalitní iluminované iniciály. Na fol. a2r je z větší části hustě přeškrtnutý zápis. Jméno vlastníka se podařilo přečíst až s pomocí videospektrálního komparátoru: „Ex bibliotheca ad modum Reverendi in Christo Patris Adami Benedicti Baworowsky abbatis monasterii Slovanensis alias Emaus, donatus a domino Adamo z Krzowicz anno 1614“ (obr. 7). Třetí řádka tohoto zápisu, z níž se dovídáme, že Bible původně patřila Adamu z Křovic, zůstala nepřeškrtnuta. Predikát z Křovic udělil roku 1603 císař Rudolf II. staroměstskému měšťanovi Adamu Cybickému (Župančič, 2019). Zřejmě patřil k příznivcům klášteře, jemuž po své smrti 1626 odkázal jeden dům, který klášter vzápětí odprodal (Helmling, 1914, s. 130–131). Adam Cybický z Křovic Bibli daroval roku 1614 benediktinovi Adamu Benediktu Bavorovskému, který před příchodem do Čech žil v rajhradském klášteře na Moravě. Od roku 1613 působil nejprve jako administrátor klášteře Na Slovanech a právě 1614 byl ustanoven novým opatem (Křížek, 1855, s. 199; Kúrka, 2007, s. 110; oba nepřesně uvádějí až 1615). V čele skomírající emauzské komunity stál až do své smrti roku 1636. O rok dříve nechal Ferdinand III. komunitu přestěhovat do malého konventu při kostele sv. Mikuláše na Starém Městě pražském a do klášteře Na Slovanech uvedl španělské mnichy z přísné montserratské kongregace benediktinského řádu. Po opatově smrti Bible vplynula do klášterní knihovny, původní zápis byl proto z větší části přeškrtnut a na stejném listě níže nahrazen poznámkou „Monasterii S. Nicolai Vetero Pragae“. V průběhu druhé poloviny 17. století byl svazek opatřen novou vazbou s potahem ze světlé jirchy a slepotiskovou výzdobou.

Obr. 7a Přeškrtná poznámka na počátku inkunábule NK ČR, sign. 44 E 54

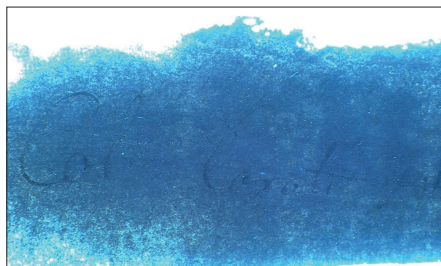
Obr. 7b Znárodnění v dopadajícím osvětlení s krátkovlnným filtrem RG 645 nm

Poslední příklad je metodicky důležitý pro budoucí rekonstrukci jedné z nejvýznamnějších institucionálních knihoven předbělohorské doby. Jestliže jsme v případě emauzských svazků začali krátkým historickým exkurzem, necháme si jej v případě inkunábulle sign. **44 A 5** až pro dodatečné vyjasnění toho, co jsme vlastně pod oválnou hnědou skvrnou na fol. [c1r] „spatřili“. Svazek obsahuje oblíbenou cvičebnici humanistické rétoriky *Margarita poetica*, kterou na základě ukázek z děl antických a soudobých italských autorů sestavil německý humanista Albrecht von Eyb a prvně v Norimberku 1472 vydal tiskař (chebského původu) Johann Sensenschmidt. V tomto případě jde o nedatované vydání, které podle užitého tiskového písma zhotovil štrasburský tiskař Georg Husner nejpozději 1479 (GW 9531). O původním českém vlastníkovi svědčí nejen slepotisková vazba zhotovená v jedné z pražských dílen (EBDB w002757), ale také užitá makulatura – pergamenové pruhy z německé listiny datované v Praze 1460. Podle poznámky „Bibl. coll. Societatis Jesu Pragae ad S. Clementem“ psané na úvodním fol. [a1v] s tištěným obsahem díla víme, že nejpozději v polovině 17. století *Margaritu* získali klementinští jezuité, ovšem na výše uvedeném foliu s vlastním textovým počátkem cvičebnice úmyslně znečitelnili poznámku „Col. Caroli IV.“ (obr. 8). Nalezená „stopa“ nás přivádí do největší z knihoven pražské univerzity, která byla uložena v Karolinu.

Při univerzitě fungoval systém mistrovských a studentských kolejí. První z kolejí založil císař Karel IV. roku 1366 a nesla pak jeho jméno. V pohusitské době zbyla z mistrovských kolejí právě jen karolinská. Do Karolina se soustředil prakticky veškerý pedagogický provoz stagnující univerzity, určené nyní jen utrakvistickým studentům. Kolejní knihovny sice obsahovaly tisíce rukopisů z dob její větší slávy, ovšem moderní tištěnou literaturou byly doplňovány jen omezeně, především díky donacím jednotlivých profesorů. Knihovnická správa kolejních knihoven zaostávala a některé byly v neutěšeném stavu (Tobolka, 1959, s. 19–23; Pešek, 1995). Karolinská knihovna byla asi roku 1590 nově uspořádána. Knihy byly na titulních listech opatřeny vlastnickými poznámkami a na ně navazujícími signaturami věcně členěného fondu. Po potlačení stavovského povstání převzal univerzitu roku 1622 na čas jezuitský řád a získal i staré kolejní knihovny. Karolinské svazky se tak staly součástí knihovny v Klementinu, jezuitské koleji budované od roku 1556 na Starém Městě pražském. Jednotné poznámky na titulních listech „Collegii Caroli IV.“ (či zkrácené jako ve zkoumaném svazku) jezuité nevyškrábali, ale povětšinou jen obratně přepsali do tvaru „Collegii Caesarei Soc. Jesu“ či „Col. Caesarei S. J.“ V některých svazcích byly ovšem karolinské poznámky přehlédnuty, zvláště v případech, kdy nebyly zapsány hned na počátečním listu, ale „hlouběji“ v tisku, jako je tomu u rétorické cvičebnice *Margarita poetica*. Jezuité tyto opomenuté „stopy“, které vedly k předchozímu majiteli, zahnědili až později (k problematice rekonstrukce karolinské knihovny Boldan, 2023).

Obr. 8a Zahnědělá poznámka v inkunábuli
NK ČR, sign. 44 A 5

Obr. 8b Znázornění pomocí ultrafialového
365 nm osvětlení s krátkovlnným VIS filtrem

Závěr

Znečitelněné vlastnické poznámky se pomocí VSC 8000 podařilo alespoň zčásti přečíst zhruba ve 45 procentech zkoumaných inkunábulí. V přístroji lze zkoumat i rozměrnější rozevřené svazky foliového formátu, ne však již tisky v tzv. královském foliu, jejichž výška ve hřbetu dosahuje cca 45/50 cm. V případě neúspěšných pokusů o znázornění zápisů spočíval hlavní problém v podobném chemickém složení vrstvy, kterou byl původní vlastnický záznam překryt. Je však třeba zdůraznit, že odlišné chemické složení může mít i vrstva stejného barevného odstínu, jakou má původní záznam. V jednom z neúspěšných případů byl původní text nejprve vyškrábán a teprve následně ještě přemazán. V některých případech byla překrývající vrstva příliš silná na prozáření. Výsledky prokazují, že videospektrální komparátor je účinným nástrojem při studiu znečitelněných vlastnických poznámek. Na příkladu šesti inkunábulí z fondu Národní knihovny ČR jsme v příspěvku ukázali, jak použití tohoto přístroje umožňuje prohloubit poznání jejich historie.

Literatura

- AAMBØ, Marthe, 2011. *Use of the "Video Spectral Comparator 6000" as a Non-destructive Method for Pigment Identification*. Gothenburg: University of Gothenburg. ISRN GU/KUV—11/5—SE.
- BOLDAN, Kamil, 2006. Oddělení 39–44 – Incunabula typographica. In: FALTYSOVÁ, Vlasta (ed.). *Rukověť tištěných knihovnických fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisků do konce 19. století*. Praha: Národní knihovna České republiky, s. 106–109. ISBN 80-7050-456-0.
- BOLDAN, Kamil, 2023. On the Importance of Basel Prints for the Czech Lands. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis: příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Roč. 63, č. 1, s. 239–250. ISSN 0323-0562.
- CESTELLI, Katia a GONZO, Anna (ed.), 2009. *Provenienze: metodologia di rilevamento, descrizione e indicizzazione per il materiale bibliografico*. Trento: Provincia autonoma di Trento. ISBN 978-88-7702-220-2.
- CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Alena; PALIČKOVÁ, Tereza a VACKÁŘOVÁ, Jana, 2021. Jezuitské fondy Národní knihovny ČR ve světle provenienčního průzkumu. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Roč. 66, č. 1–2, s. 27–43. ISSN 2570-6861. Dostupné také z: https://publikace.nm.cz/file/ce5f20414d23bc814f00d9cadfe6e352/27094/3_Acta%20MNP%20HL%201%E2%80%932.2021_STUDIE_Palickova_Smitkova_Vackarova.pdf. [cit. 2023-06-12].
- DONDI, Cristina, 2013. Provenance Records in the CERL Thesaurus and in Material Evidence in Incunabula. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Roč. 58, č. 3–4, s. 15–19. ISSN 2570-6861. Dostupné také z: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/amnph/58-3-4/provenance-records-in-the-cerl-thesaurus-and-in-material-evidence-in-incunabula>. [cit. 2023-06-12].
- FORD, Margaret Lane, 1999. Private Ownership of Printed Books. In: HELLINGA, Lotte a TRAPP, Joseph Burney (ed.). *The Cambridge History of the Book in Britain*. Vol. 3, 1400–1557. Cambridge: Cambridge University Press, s. 205–228. ISBN 0-521-57346-7.
- HÁLOVÁ, Marie; HEJNIC, Josef a PLACHTA, Václav, 1981–1982. Z dějin plzeňské františkánské knihovny. *Strahovská knihovna*. Roč. 16–17, s. 101–117. ISSN 0081-5896.
- HEMLING, Leander, 1914. *Die Urkunden des königlichen Stiftes Emaus in Prag*. Band II, Die Urkunden vom Jahre 1415–1885. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
- KATIČIĆ, Radoslav, 2005. Lodereckerův slovník – lexikografické dílo a kulturní památka. In: LODECKER, Petr. *Sedmerojeziční rječnik: dodatak pretisku. Sedmijazyčný slovník: dodatek k reprintu*. Zagreb: Novi liber, s. 16–49. ISBN 953-6045-44-3.
- KAZANSKII, Andrei; BLECHA, Tomáš; NEORALOVÁ, Jitka; SOUČKOVÁ, Magda a VÁVROVÁ, Petra, 2022. Bezpečnost neinvazivního průzkumu využívajícího záření o specifické vlnové délce. *Knihovna: knihovnická revue*. Roč. 33, č. 2, s. 78–95. ISSN 1801-3252.
- KLEINSCHNITZOVÁ, Flora, 1933. *Ex bibliotheca Tychoniana collegii Soc. Jesu Pragae ad S. Clementem*. Uppsala: Almqvist-Wiksell.
- KRÖSS, Alois, 1894. *Die Residenz der Gesellschaft Jesu und der Wallfahrtsort Mariaschein in Böhmen*. Warnsdorf: Ambros Opitz.
- KŘENKOVÁ, Zuzana, 2012. K nejstarším dějinám a podobě kláštera františkánů observantů v Krupce. In: DÁŇOVÁ, Helena; MEZIHORÁKOVÁ, Klára a PRIX, Dalibor (ed.). *Artem ad vitam: kniha k počtě Ivo Hlobila*. Praha: Artefactum, s. 176–185. ISBN 978-80-86890-46-3.
- KŘÍŽEK, J. V., 1855. Nástin dějů kláštera benediktinského „na Slovanech“. *Památky archaeologické a místopisné*. Roč. 1, s. 193–199.
- KŮRKA, Pavel B., 2007. Slovanský klášter mezi husitstvím a katolicismem. Dějiny klášterní komunity v letech 1419–1592. In: BENEŠOVSKÁ, Klára a KUBÍNOVÁ, Kateřina (ed.). *Emauzy. Benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy*. Praha: Academia, s. 107–124. ISBN 978-80-200-1533-4.

NOWAK, Zenon Hubert, 1987. Bracia Wspólnego Życia i ich szkoła w Chełmnie (1473–1536/1545). *Zapiski Historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*. Tom 52, Zeszyt 4, s. 53–78. ISSN 0044-1791.

PEARSON, David, 2019. *Provenance Research in Book History: a Handbook*. New and Revised Edition. New Castle: Oak Knoll Press. ISBN 978-1-85124-510-9.

PEŠEK, Jiří, 1995. Knihy, knihovny, knihtisk a předbělohorská univerzita. In: SVATOŠ, Michal (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. I, 1347/48–1622. Praha: Karolinum, s. 241–245. ISBN 80-7066-968-3.

PIŠNA, Jan, 2013. Co přinese výzkum proveniencí výzkumu čtenářské kultury raného novověku a naopak? *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Roč. 58, č. 3–4, s. 59–65. ISSN 2570-6861. Dostupné také z: https://publikace.nm.cz/file/7efdb9da9de4617c88a524fc69f73615/18139/sbornik_C_3_4_2013_imprimatur_fin-2.59-65.pdf. [cit. 2023-06-12].

SHAW, David J. (ed.), 2005. *Books and their Owners: Provenance Information and the European Cultural Heritage. Papers Presented on 12 November 2004 at the CERL Conference Hosted by the National Library of Scotland*. London: Consortium of European Research Libraries. ISBN 0-9541535-3-7.

STEJSKAL, Karel, 1974. *Kláster na Slovanech*. Praha: Odeon. 104, [3] s. Umělecké poklady; Sv. 14.

SZANDOROWSKA, Eliza, 1968. Czy w Chełmnie nad Wisłą drukowano inkunabuly. *Rocznik Biblioteki Narodowej*. Tom 4, s. 23–49. ISSN 0083-7261.

SZANDOROWSKA, Eliza, 1973. Biblioteka i pracownia introligatorska Braci Wspólnego Życia w Chełmnie. Próba rekonstrukcji. *Rocznik Biblioteki Narodowej*. Tom 9, s. 265–285. ISSN 0083-7261.

ŠOLC, Martin, 2006. Knihovna Tychona Brahe. In: FALTYSOVÁ, Vlasta (ed.). *Rukověť tištěných knihovnických fondů Národní knihovny České republiky: od prvotisků do konce 19. století*. Praha: Národní knihovna České republiky, s. 189–193. ISBN 80-7050-456-0.

TOBOLKA, Zdeněk V., 1959. *Národní a univerzitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj*. I, počátky knihovny až do r. 1777. František HORÁK (editor). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

VÁVROVÁ, Petra, 2022. *Tajemství knih. Využití zobrazovacích metod pro studium skrytých informací v knihách*. Praha: Národní knihovna České republiky. ISBN 978-80-7050-762-9.

ŽUPANIČ, Jan, 2019. Trnkové z Křovic: krátký vzestup zapomenutého rodu. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. Roč. 64, č. 1–2, s. 56–64. ISSN 2570-6861. Dostupné také z: https://publikace.nm.cz/file/8a452b62a16e52f9b101dbfcc51e6fce/20237/NM_ACTA_c1_2_2019_web-56-64.pdf. [cit. 2023-06-12].

Zdroje:

EBDB. *Einbanddatenbank*. Online. Staatsbibliothek zu Berlin, © 2023. Dostupné z: <https://www.hist-einband.de/>. [cit. 2023-06-12].

GW. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Online. Staatsbibliothek zu Berlin, © 2023. Dostupné z: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>. [cit. 2023-06-12].

STT. *Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800*. Online. Praha: Národní knihovna ČR, © 2014. Dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/>. [cit. 2023-06-12].

VSC@8000. *Videospektrální komparátor uživatelský manuál (Aplikace/Software)*. Worcestershire: Foster + Freeman Ltd, 2018.

VSC@8000. *Videospektrální komparátor uživatelský manuál (Hardware)*. Worcestershire: Foster + Freeman Ltd, 2018.

Doporučená literatura

ATTAS, Michael et al., 2003. Near-infrared Spectroscopic Imaging in Art Conservation: Investigation of Drawing Constituents. *Journal of Cultural Heritage*. Vol. 4, Issue 2, s. 127–136. ISSN 1296-2074. DOI 10.1016/S1296-2074(03)00024-4.

COSENTINO, Antonio, 2015. Panoramic, Macro and Micro Multispectral Imaging: an Affordable System for Mapping Pigments on Artworks. *Journal of Conservation and Museum Studies*. Vol. 13, No. 1, s. 1–17. ISSN 1364-0429. DOI 10.5334/jcms.1021224.

BOLDAN, Kamil a KAZANSKII, Andrei. Možnosti využití videospektrálního komparátoru VSC 8000 při studiu znečitelněných vlastnických poznámek v inkunábulích Národní knihovny ČR. *Knihovna: knihovnická revue*. 2023, roč. 34, č. 2, s. 22–35. ISSN 1801-3252.